

ПОЧАТКОВА ВІЙСЬКОВА ОСВІТА ЗА РУБЕЖЕМ: ПОЗИТИВНИЙ ДОСВІД

У науковій статті автором проаналізовано сучасний досвід діяльності закладів довузівської військової освіти Росії, Білорусії, Казахстану, Франції та Туреччини.

Ключові слова: заклади початкової військової освіти, військовий ліцей, суворовське військове училище, довузівська військова освіта.

Постановка проблеми. Головними завданнями закладів початкової або довузівської військової освіти України – військового ліцею та ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою – є підготовка кандидатів для навчання у військових вузах та надання державної допомоги сім'ям, що потребують соціального захисту[1; 2; 3].

Аналіз остатніх досліджень та публікацій. Від часу створення перших ліцеїв у 1992 році досягнуті певні успіхи, водночас детальний аналіз їх навчально-виховної діяльності та результативності роботи ні військовою, ні педагогічною наукою зроблений не був. М. Нещадим у своїй монографії “Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика” проаналізував процес створення й розвитку системи військової освіти до 1998 року, але головна увага даного дослідження зосереджена на вищій військовій освіті. Що стосується питань створення й функціонування ліцеїв військового спрямування, то вони в даній монографії теж розглянуті до 1998 року, але досить поверхово, без всебічного глибинного аналізу процесу розвитку цих закладів і результативності їх роботи, оскільки автор ставив перед собою зовсім інше завдання [4].

Одним із можливих шляхів визначення оптимальних напрямків їх подальшого розвитку може стати детальне вивчення особливостей функціонування закладів довузівської військової освіти за кордоном. Саме це і є **завданням** даної статті.

Виклад основного матеріалу. Військова освіта сприяє відтворенню кадрового потенціалу збройних сил, забезпечує якість підготовки військових фахівців, зростання інтелектуального потенціалу у військовій галузі і тим самим робить свій внесок у зміцнення обороноздатності держави. Тому провідні країни світу приділяють велику увагу підготовці військових фахівців для

своїх збройних сил на належному рівні. Для цього створюються розгалужені, потужні та всебічно забезпечені національні системи військової освіти. Вони різняться між собою, передусім, діючими законодавствами з військових питань та військовими доктринами держав, структурою та чисельністю їх збройних сил, в немаловажній мірі – фінансово-економічними можливостями, а також національно-історичними відмінностями кожної країни.

Разом із тим, досить типовим є наявність у структурі військової освіти такої складової як її початкова ланка. Вона представлена закладами довузівської військової освіти, які в різних державах мають різні назви, наприклад, в Росії і Білорусії – суворовські військові училища, кадетські корпуси, у Франції і Туреччині – військові ліцеї. Але, незалежно від назви, у них є одна спільна риса – головною метою їх створення стала підготовка кандидатів для вступу до військових вузів.

Організація навчального процесу в цих закладах цікава психолого-фізіологічною виваженістю обсягу навчального матеріалу; спрямованістю на самостійне оволодіння знаннями; високою дидактичною та матеріально-технічною забезпеченістю; використанням інформаційних технологій; створенням максимально можливих умов щодо комфортабельності навчання, побуту та відпочинку; значною тривалістю самостійної підготовки та використанням за прямим призначенням відведеного на неї часу; суворого системою звітності та контролем навчальної діяльності; великим відсотком відрахувань учнів [4, 142, 187, 195; 6 – 14].

Організація повсякденної діяльності вирізняється перш за все забезпеченням престижності навчання у цих закладах, вихованням поваги до історії, традицій та ритуалів свого війська і держави; напруженістю та

ПОЧАТКОВА ВІЙСЬКОВА ОСВІТА ЗА РУБЕЖЕМ: ПОЗИТИВНИЙ ДОСВІД

інтенсивністю навчання, особливо з фізичної підготовки; високою вимогливістю до дисципліни та виконання розпорядку дня; суворим дотриманням графіку навчального процесу та виконання навчальних планів і програм [4, 142, 187, 195; 6 – 14].

Попри багато спільних рис, водночас кожна держава забезпечує власний рівень розвитку довузівської військової освіти, виходячи з фінансово-економічних можливостей і національно-історичних відмінностей кожної країни.

Стратегічним завданням реформування військової освіти в Росії було визначено підвищення якості підготовки військових фахівців, а, відповідно, і підготовки кандидатів для вступу до військових вузів. Мережа суворовських військових училищ, що залишилася у спадок від радянської влади, за пострадянський період пройшла шлях реформації й подальшого становлення і розвитку. Суворовські та Нахімовське військові училища і кадетські корпуси функціонують в системі міністерства оборони, міністерства внутрішніх справ, прикордонної служби та федеральної залізничної служби. Усі ці заклади дають середню (повну) загальну освіту, додаткову військову підготовку і ранню професійну орієнтацію на конкретне міністерство, відомство, конкретний вид чи рід військ. Військово-музичне училище дає середню професійну (музичну) освіту і додаткову підготовку для вступу до Московської військової консерваторії. Їх випускники отримують пільги при вступі до частини вузів тих міністерств і відомств, в яких вони функціонують [6 – 7].

Права випускників цих закладів і їх пільги на вступ закріплені законодавством Росії.

Без екзаменів за результатами індивідуальної співбесіди і медичного огляду зараховуються неповнолітні сироти і діти, які залишилися без опіки батьків.

Поза конкурсом за умови позитивної здачі вступних іспитів мають право на вступ діти військовослужбовців, що проходять військову службу за контрактом, якщо її загальна тривалість складає 20 і більше календарних років, а також сини звільнених з військової служби з такою ж вислугою при досягненні граничного віку, станом здоров'я чи у зв'язку з організаційно-штатними заходами. Цим правом користуються і діти військовослужбовців, які загинули чи померли внаслідок каліцтва чи захворювання, отриманих на військовій службі, сини тих, хто служить у зонах військових конфліктів, діти військовослужбовців, що виховуються без матері (батька), сини Героїв

Радянського Союзу, Героїв Росії, повних кавалерів ордена Слави.

Оформлення особових справ кандидатів на вступ, відбір необхідної за рознарядкою їх кількості й скерування до відповідних військових навчальних закладів у визначений термін здійснюють військові комісаріати за місцем проживання.

Приймальні комісії повинні довести до військових комісаріатів своє рішення про допуск кандидатів до вступу чи відмову у ньому з аргументованою підставою.

Відібрані кандидати за розпорядженням військового комісара у супроводі офіцерів чи прапорщиків скеровуються для здачі вступних іспитів. Нагороджені похвальним листом "За відмінні успіхи у навчанні" подають його особисто і здають письмовий іспит з математики, при умові його відмінного складання звільняються від письмового іспиту з російської мови.

До вищих військових навчальних закладів Міністерства оборони Росії початкову військову підготовку юнаків здійснюють такі загальноосвітні заклади: вісім суворовських військових училищ (Єкатеринбурзьке, Казанське, Московське, Санкт-Петербурзьке, Північно-Кавказьке, Тверське, Ульяновське гвардійське та Уссурійське), Нахімовське військово-морське училище, Військово-музичне училище та шість кадетських корпусів (Кадетський корпус радіоелектроніки у м. Кемерово, Військово-технічний кадетський корпус у м.Тольятті Самарської області, Кадетський ракетно-артилерійський корпус у м. Санкт-Петербург, Омський кадетський корпус, Кронштадтський морський кадетський корпус та Військово-космічний кадетський корпус у м. Санкт-Петербург [4, 142; 6 – 7].

Терміни навчання в кожному закладі свої. Кадетський корпус радіоелектроніки приймає хлопців не старше 16 років, які закінчили 9 класів у рік вступу, термін навчання – 2 роки. Суворовські і Нахімовське училища, Санкт-Петербурзький кадетський ракетно-артилерійський, Військово-технічний і Омський кадетські корпуси – не старше 15 років, які закінчили 8 класів, термін навчання – 3 роки. Військово-космічний кадетський корпус – не старше 14 років, які закінчили 7 класів, термін навчання – 4 роки. Кронштадтський морський кадетський корпус – не старше 11 років, які закінчили 4 класи, термін навчання – 7 років. Московське військово-музичне училище – не старше 16 років, термін навчання – 4 роки.

В усіх вищеназваних навчальних закладах

довузівської військової підготовки міністерства оборони Росії велика увага приділяється вивченню іноземних мов. Скажімо, у Єкатеринбурзькому, Московському, Тверському, Ульяновському гвардійському суворовських військових училищах, Московському військово-музичному училищі, Кадетському корпусі радіоелектроніки, Військово-технічному кадетському корпусі, Кадетському ракетно-артилерійському корпусі вихованці вивчають англійську та німецьку мови; у Казанському та Санкт-Петербурзькому суворовських військових училищах, Омському кадетському корпусі – англійську, німецьку та французьку мови; у Північно-Кавказькому суворовському військовому училищі, Нахімовському військово-морському училищі, Кронштадтському морському кадетському корпусі і Військово-космічному кадетському корпусі – англійську мову; в Уссурійському суворовському військовому училищі – англійську, німецьку та китайську мови [6; 7].

Крім того, підготовка юнаків для вступу до вищих військових навчальних закладів здійснюється в семи спеціалізованих школах-інтернатах з першочерговою льотною підготовкою, 10 військово-технічних ліцеях, в 170 спеціальних класах загальноосвітніх шкіл Міністерства освіти Росії [4, 142], а також у кадетських школах і корпусах, створених у системі Міністерства освіти Росії у відповідності до постанови Уряду Росії від 15 листопада 1997 року № 1427 [8]. Ці кадетські школи й корпуси – загальноосвітні заклади середньої (повної) загальної й додаткової освіти. Вони можуть бути федеральні, республіканські, крайові, обласні, створені органами місцевого самоврядування і поділяються на морські, козацькі й загального призначення. Особи, які навчаються у цих закладах з 10 – 12 років, додатково отримують початкову професійну підготовку з вибраної спеціальності для виконання обов’язків державної (муніципальної), в тому числі і військової, служби в Російській Федерації. Але випускники цих закладів права на пільги при вступі до вищих військових навчальних закладів не мають.

Управління діяльністю кадетських корпусів здійснюється Федеральним управлінням кадетських корпусів при Уряді Російської Федерації. Крім цього, вони перебувають під наглядом керівництва виконавчих органів влади суб’єктів Російської Федерації, на території яких розташовані, а в межах територій історичного проживання козацтва – під загальним наглядом відповідних Військових Отаманів.

Діяльність кадетських корпусів регламентується

спеціальним Положенням та Статутом кадетського корпусу. Утримання вихованців у корпусах може здійснюватись за державний рахунок, за рахунок іменних стипендій, які сплачуються фізичними чи юридичними особами на утримання вихованця, і за власні (у повному обсязі чи частково) кошти батьків чи осіб, що їх замінюють. Вихованці можуть постійно перебувати у корпусі на повному пансіоні, а можуть лише відвідувати заняття, якщо вони проживають у місті, де розташований заклад і навчаються за рахунок стипендій чи за власні кошти.

До кадетських корпусів міністерства освіти на підставі результатів здачі вступних іспитів приймаються хлопчики, що мають початкову загальну освіту (чотири класи загальноосвітньої школи або іншого, прирівненого до неї навчального закладу) у віці 10 – 12 років. Система пільг тут дещо інша, ніж до аналогічних закладів силових структур. Поза конкурсом, при умові позитивних результатів на вступних іспитах, в тому числі з правом перебування у кадетському корпусі на повному пансіоні зараховуються: вихованці дитячих будинків і діти-сироти; – діти із сімей громадян Росії, в яких один із батьків загинув (помер) або хоча б у одного з батьків наступила інвалідність при виконанні службових обов’язків чи громадянського обов’язку; діти із сімей громадян Росії, в яких хоча б один із батьків є Героєм Російської Федерації (Героєм Радянського Союзу, Героєм соціалістичної праці), повним кавалером ордена “За заслуги перед Батьківщиною” (“За службу Батьківщині у Збройних Силах СРСР”, “Трудової Слави”), а також діти із сімей, в яких виховується 5 і більше дітей; діти командного і педагогічного персоналу, який не менше 10 років перебуває на службі в системі кадетських корпусів, при наявності персонального дозволу по даному кандидату від Начальника Федерального управління кадетських корпусів.

При зарахуванні до корпусу за конкурсом при решті рівних умов перевага надається кандидатам, у яких хоча б один із батьків не менше 25 років прослужив на державній службі, або менше вказаного терміну, але має при цьому якісь державні нагороди Російської Федерації (чи СРСР); а також дітям, які виховуються у неповних сім’ях, в яких дохід нижчий від середньостатистичного рівня прожиткового мінімуму по країні; чи дітям із повних сімей, де є троє і більше дітей.

Під час навчання у корпусі вихованець проходить наступні етапи. Після закінчення

четвертого року навчання Директором корпусу на підставі волевиявлення вихованця, його батьків (чи осіб, що їх замінюють), думки командира роти та вихователів, Педагогічного та Піклувального комітетів корпусу, приймається рішення про подальшу спеціалізацію і вид навчання. Вихованці, які успішно закінчили перший етап, можуть бути рекомендовані до позаконкурсного зарахування до суворовських та Нахімовського училищ Міністерства оборони чи інших навчальних закладів.

Вихованці старших класів щорічно, за рахунок відпусток, протягом місяця проходять стажування залежно від обраної спеціалізації. Вихованці, які планують продовжити навчання у вищих військових навчальних закладах, стажування проходять під час місячних табірних військових зборів у закріпленій за корпусом військовій частині.

Чотири роки тому був створений Московський пансіон державних вихованок (кадетська школа-інтернат №9), в якому навчаються 250 кадеток. Крім загальноосвітніх предметів, юнки вивчають стрільбу, рукопашний бій, у-шу, фехтування [9].

На завершення аналізу довузівської військової освіти Росії хочеться ще звернути увагу на те, як уміло поставлена там робота з військово-патріотичного виховання молоді. В умовах федерації держава цілеспрямовано і ненав'язливо пропагує ідею служіння батьківщині не тільки в процесі здійснення навчально-виховного процесу, а й через засоби масової культури. Достатньо згадати популярний в молодіжному середовищі серіал “Кадети”, перегляд якого зумовив зростання вступного конкурсу не тільки в Росії, але й в Україні. В державі активно діють різноманітні громадські організації: Міжнародна асоціація суворовців і нахімовців, Центральна рада Всесоюзного клубу суворовців, створена ще у 1987 році, “Кадетське братство”, Санкт-Петербурзький Союз суворовців, нахімовців і кадетів, регулярно проводяться спільні паради нинішніх і колишніх кадетів, інші публічні заходи. Все це, безумовно, сприяє популяризації військової служби, підняттю престижу професії захисника Вітчизни, водночас виховує в молоді почуття гордості за свою державу, її історію, її військо, сприяє формуванню військового братства, збереженню кращих військових традицій [10].

В Республіці Білорусь початкова ланка військової освіти представлена Мінським суворовським військовим училищем, створеним ще у 1952 р. В радянські часи це був один із кращих закладів початкової військової освіти. Училище п'ять разів перемагало у змаганнях між суворовськими училищами і завойовувало

Перехідний Почесний приз Міністерства оборони СРСР [11, 55]. За часів незалежності заклад пройшов реформування. У 1995 році Мінське суворовське військове училище, яке зберегло свою назву, перейшло на шестирічний термін навчання. На даний час в училищі навчаються хлопці віком від 11 до 17 років. Крім загальноосвітніх предметів, вихованці училища вивчають предмети училищного компонента. Це блок військових дисциплін (стройова підготовка, тактична підготовка, вогнева підготовка), військовий переклад, етика, риторика, танці. При вступі хлопці складають іспити з білоруської чи російської мови (диктант), математики (письмово), проходять медичний огляд, професійно-психологічне обстеження і перевірку рівня фізичної підготовки в обсязі нормативів загальноосвітньої школи за 5 клас [12].

Пільги при вступі до училища: діти військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які загинули, померли чи пропали безвісти при виконанні службових обов'язків звільнені від здачі іспитів із загальноосвітніх предметів; діти військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх зараховуються поза конкурсом.

Крім того, у Могилеві була відкрита обласна кадетська школа-інтернат під патронатом президента для дітей-сиріт і дітей, що залишились без опіки батьків. Директор школи й вихователі – колишні кадрові військовослужбовці. Головною метою цього навчального закладу названо виховання дітей у дусі захисників Вітчизни. Юні кадати 4 – 9 класів школи-інтернату вивчають всі шкільні предмети, а також риторику, етику, основи військової психології, хореографію. Дві години на тиждень відводяться на заняття військовою підготовкою. Випускники школи-інтернату в подальшому можуть стати кандидатами для вступу як до військових, так і до цивільних навчальних закладів [12].

В іншій колишній радянській республіці – Казахстані – довузівська військова освіта представлена кадетським корпусом міністерства оборони імені Шокана Уаліханова, чоловічим ліцеєм “Жас Улан” імені Чокана Валиханова і республіканською школою “Жас Улан” імені С.К. Нурмагамбетова. Усі три заклади підпорядковуються міністерству оборони Республіки Казахстан, але при цьому мають різне призначення [13].

Кадетський корпус імені Шокана Уаліханова створений Указом Президента Республіки Казахстан від 1 липня 1996 р. № 3049. Це середній

ПОЧАТКОВА ВІЙСЬКОВА ОСВІТА ЗА РУБЕЖЕМ: ПОЗИТИВНИЙ ДОСВІД

спеціальний навчальний заклад військово-професійного спрямування, призначений для підготовки професійних кадрів молодшого командного складу, що проходить військову службу за контрактом на посадах сержантського складу. Термін навчання – 3 роки на базі 9 класів. Після двох років навчання кадети приймають військову присягу і підписують контракт на ще один рік навчання у корпусі і 5 років контрактної служби на сержантських посадах. При закінченні закладу вони отримують диплом про закінчення кадетського корпусу з професією – молодший командир мотострілецьких військ (сержант-професіонал) із присвоєнням кваліфікації слюсаря з ремонту автомобільної й бронетанкової техніки, оператора персонального комп'ютера, а також посвідчення механіка-водія бойової машини піхоти та посвідчення водія категорії "В".

Чоловічий ліцей "Жас Улан" імені Чокана Валиханова створений у 1995 році. В цьому закладі здійснюється довузівська підготовка з трьох напрямків: загальновійськова, юридична і економічна. Державний базовий навчальний план доповнений спецкурсами і предметами: світова художня література, етика, естетика, азбука права, основи військового мистецтва, військова і автомобільна підготовка, поглиблене вивчення державної, російської та англійської мов.

Республіканська школа "Жас Улан" імені ген. С. Нурмагамбетова створена у 1999 році. Улани навчаються у ній з 5 по 11 клас, поглиблено вивчаючи державну та іноземну мови, військові дисципліни і посилено займаються фізичною підготовкою. Випускники школи мають право вступу до вищих військових навчальних закладів міністерства оборони без складання іспитів, а також можуть вступати до вищих військових навчальних закладів інших відомств і навіть скеровуватись на навчання за кордон у відповідності до міжнародних договорів.

23 лютого 2003 року була підписана угода між Урядом Республіки Казахстан і Туреччиною "Про співробітництво в області військової освіти", за якою казахи дістали можливість отримувати військову освіту в турецьких військових навчальних закладах. Відбір кандидатів для навчання здійснюють районні військові комісаріати. Два турецьких військових ліцеї – "Малтепе" в м. Ізмір і "Іншклар" у м. Бурса – здійснюють підготовку вихованців протягом 4-х років: один рік мовної підготовки і три роки основного навчання [14]. Аналогічна домовленість існує і з Росією. Крім того, угоди про надання військової освіти діють і з такими країнами, як Китай, Франція, Німеччина, Корея, Індія,

Пакистан. У військових вузах Бундесверу станом на 2006 рік навчалось 23 чол., у Франції, Китаї, Кореї, Індії і Пакистані – по 1.

Пільги при вступі до казахських закладів значно менші, ніж у Росії й Білорусії. Від складання іспитів ніхто не звільняється. Правом позаконкурсного зарахування користуються діти батьків, які загинули при виконанні службових обов'язків під час проходження військової служби, переважним правом при решті рівних можливостей користуються сироти, діти з багатодітних, малозабезпечених родин, а також діти військовослужбовців [13].

Окремі країни НАТО теж мають аналогічні заклади, що виявляє глибоку турботу держави про підготовку кваліфікованих, політично благонадійних офіцерських кадрів.

У Франції офіцерська служба є престижною. У переважній більшості французькі офіцери – вихідці із заможних класів: 50% – з родин кадрових військовослужбовців, 40% – представники середньої та великої буржуазії і лише 10% – із числа робітників та службовців [15; 4, 185]. Усталена громадська думка свідчить, що військова кар'єра не тільки забезпечує стабільність суспільного становища, а й міцність власного матеріального стану. Такий стан справ сприяє високому конкурсу при вступі до військових навчальних закладів. Найбільш підготовлених кандидатів готують у спеціальних підготовчих ліцеях. У них навчаються діти шкільного віку, які разом із загальноосвітньою підготовкою проходять військовий вишкіл і військово-професійну орієнтацію. Мережу довузівської військової освіти Франції утворюють військові ліцеї у Сен-Сірі, Екс-ан-Прованс, О-тун, Ла Флеш. Крім того, у цивільних ліцеях Парижа, Нансі і Тулона навчається молодь, яка теж готується для вступу до військових навчальних закладів [4, 186].

Така система підготовки кандидатів дозволяє їм успішно вступати спочатку до офіцерських шкіл, де після трьох років навчання вони набувають військового звання "молодший лейтенант", потім – до практичних шкіл родів військ, після чого вони отримують скерування на посади у війська. При бажанні будувати успішну військову кар'єру необхідно пройти вищу військову підготовку офіцерського складу, яка здійснюється в три етапи. Таким чином забезпечується неможливість просування по службі людини, яка не має достатньої фахової компетенції [15; 4, 186]. Військові ліцеї Франції входять до загальної системи військової освіти і замикаються на міністерство оборони [6].

Початкову ланку військової освіти Туреччини

ПОЧАТКОВА ВІЙСЬКОВА ОСВІТА ЗА РУБЕЖЕМ: ПОЗИТИВНИЙ ДОСВІД

теж складають військові загальноосвітні ліцеї. Їх випускники мають переважне право на вступ до військових училищ середньої ланки з терміном навчання 4 роки [4, 195]. 90% усіх офіцерів Туреччини є випускниками військових ліцеїв [16]. Це свідчить на користь престижності останніх. Прекрасна загальноосвітня підготовка у поєднанні з військовим вишколом забезпечує високий рівень підготовки кандидатів для вступу до військових училищ.

Усього ліцеїв є 5. Найбільш престижні: Стамбульський ліцей сухопутних військ "Кулелі" та ліцей Військово-Морських сил на о.Хейбелі в Мармуровому морі [17].

Треба сказати, що конкурс до військових училищ досить високий, що свідчить про міцність матеріального становища офіцерів і стабільність суспільного стану. Більшою популярністю користуються заклади Військово-Морських сил: якщо, скажімо, конкурс до одного з найстаріших – Анкарського училища сухопутних військ складає 7 чоловік, то до морських училищ він доходить до 40 чоловік.

Починаючи з 1985 року, кращі випускники ліцеїв отримали можливість продовжувати навчання у військових навчальних закладах США. Самі ліцеї здійснюють підготовку вихованців з інших країн, зокрема – Казахстану, про що було сказано вище.

Як бачимо, кожна країна шукає найоптимальніші для себе шляхи підготовки військових фахівців. Разом із тим, спільними рисами стратегії військової освіти і в країнах пострадянського простору, і в провідних країнах НАТО є багатоступеневість та неперервність військової освіти. Міжнародний досвід переконливо засвідчує ефективність системи неперервної військової освіти, починаючи з її початкової ланки. Величезна увага в усіх країнах приділяється процедурі відбору до довузівських військових навчальних закладів, виходячи з інтелектуальних, психофізіологічних та фізичних здібностей кандидатів для вступу, разом із тим в країнах пострадянського простору широко застосовується система пільг для соціально вразливих категорій населення. Спільним для усіх закладів вищевказаних держав є поглиблене вивчення іноземних мов та військової підготовки, посилена фізична підготовка, військово-патріотичне виховання.

Зарубіжний досвід початкової військової підготовки може бути корисним для оптимального вирішення проблем функціонування національної військової освіти.

Висновки. Для функціонування зарубіжної початкової військової освіти характерними є індивідуалізація навчання, впровадження

інформатизації, зокрема, комп'ютерно орієнтованих технологій навчання, що сприяє особистісній орієнтації навчання та підвищення його якості, планування та жорсткий контроль навчальної діяльності, демократичні та гуманістичні засади, які необхідно активніше впроваджувати в організацію навчально-виховного процесу закладів довузівської військової підготовки України.

1. *Про реформу системи військової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 серпня 1992 р., № 490 // Зібрання постанов уряду України. – 1992. – № 10. – С. 242 – 243.*

2. *Про військові ліцеї та ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 червня 1996 р., № 643. К., МОУ. – 5 с.*

3. *Про розширення мережі ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою: Розпорядження Президента України від 11.05.1999 № 94 // Народна армія. – 1999. – 14 травня (№87). – С. 2.*

4. *Нещадим М.І. Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2003. – 852 с.*

5. *Матяшук В.П. Створення й розвиток ліцеїв військового спрямування України (1991 – 2005 рр.). Автореферат дис. на здоб. н.с. к.і.н. Львів, 2007. – 20 с.*

6. <http://www.laybook.by.ru>

7. <http://www.suvorov.ru>

8. www.ruskadet.ru

9. <http://www.nvo.ng.ru>

10. <http://www.militera.lib.ru>

11. *Бученков П.А. Суворовское военное. М.: Воениздат, 1981. – 96 с.*

12. *Офіційний сайт Мінського суворовського військового училища // mnsvu.narod.ru*

13. *Військова освіта Казахстану // <http://www.mod/Kz>*

14. *Підготовка казахських військовослужащих за рубежом: <http://www/mod/post>*

15. *Симаков М. Военно-учебные заведения Франции// Зарубежное военное обозрение. – 1990. – №10. – С. 14 – 18.*

16. *Махно О. Чи знайдеться серед ліцеїстів майбутній міністр (або децю про проблеми в системі нових військових освітніх структур)// Народна армія. – 1993. – 24 квітня (№78). – С. 2.*

17. *Військова освіта Туреччини www.education/pls/edu*

Стаття надійшла до редакції 27.02.2009